

ЗАХИСТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ БАТЬКІВ ЯК УЧАСНИКІВ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. У статті визначено суть особистих немайнових прав батьків та з'ясовано правові способи їх захисту. Надано визначення терміну «особисті немайнові права» та «захист сімейних прав», узагальнено особисті немайнові права та обов'язки батьків а також досліджено механізм правового регулювання особистих немайнових прав та законних інтересів батьків в сімейних правовідносинах. Доведено, що кожна людина має право на захист своїх немайнових прав та законних інтересів у юрисдикційних та не юрисдикційних формах, розкрито їх зміст. В результаті зроблено висновок, що ефективним інструментом вирішення різних конфліктів, що широко використовується закордоном і тільки набуває популярності в Україні, є медіація як гнучкий механізм, який можна пристосувати до більшості сімейних конфліктів та унікальної ситуації кожної родини.

Ключові слова: особисті немайнові права, законні інтереси, сімейні правовідносини, захист сімейних прав, сімейна медіація.

Timush Iryna, Bratitsa Olha
National Aviation University

PROTECTION OF PARENTS' PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS AS PARTICIPANTS OF FAMILY LEGAL RELATIONS

Summary. The article defines the essence of the personal non-property rights of parents and explains the legal ways to protect them. The definition of the terms "personal non-property rights" and "family rights protection" are given; the personal non-property rights and obligations of parents are generalized, as well as the mechanism of legal regulation of personal non-property rights and legitimate interests of parents in family legal relationships. The article states that not all personal non-property relationships can be regulated by law, in such situations law only determines the external boundaries of the beginning and ending of personal non-property relationships. Family relations, which are governed by the norms of the Family Code of Ukraine, are based on legal equality, free expression, the property independence of their participants, and therefore they are a kind of private legal relations. Family rights protection is regarded as the application by the jurisdiction institution of measures provided for by law or contract aimed at termination of the offense, restoration of violated family law or legitimate interest, elimination of the real threat of their violation and influence on the offender. Everyone has the right to the protection of his non-property rights and legitimate interests in jurisdictional and non-jurisdictional forms. Jurisdictional form is understood as protection in court (general procedure) and administrative orderliness (special protection). Non-jurisdictional form is independent actions of citizens on protection of civil rights and legitimate interests, without seeking the help of state or other competent bodies, that is self-protection of non-property rights. An effective tool for resolving various conflicts is mediation. Family mediation is a flexible mechanism for resolving multiple family conflicts that can be adapted to the unique situation of each family.

Keywords: personal non-property rights, legitimate interests, family legal relationships, family rights protection, family mediation.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасний стан цивільно-правового регулювання суспільних відносин свідчить про розширення предмета правового регулювання. Тобто цей процес відбувається завдяки збільшенню низки відносин, які носять характер особистих немайнових та відносять своє вираження у найрізноманітніших сферах людської життєдіяльності. Найбільша кількість особистих правовідносин порівняно з іншими сферами людської життєдіяльності виникає, насамперед, у колі сім'ї. Тому ми розглянемо способи захисту особистих немайнових прав та законних інтересів батьків як учасників сімейних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Відповідно до ст. 3 Конституції України права та свободи людини є найвищою соціальною цінністю, а їх утвердження та забезпечення – головним обов'язком держави. Окрім того, Конституцією України у ст. 51 проголошується, що

сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою [1]. Кожен має право будь-яким не забороненим законом способом захищати свої права та обов'язки. Тому, держава повинна забезпечувати захист особистих немайнових прав осіб, в тому числі і у сімейних відносинах.

Сімейні відносини, які регулюються нормами Сімейного кодексу (СК) України, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, і тому вони є різновидом приватноправових відносин [2].

Як вважають науковці особисті немайнові відносини – це «опосередкований нормами об'єктивного цивільного права соціальний зв'язок між суб'єктами цивільного права, що встановлюється на визначених законом підставах з метою задоволення інтересів учасників цивільних відносин у певних матеріальних або нематеріальних благах і зумовлює виникнення у них суб'єктивних цивільних прав і обов'язків, можли-

вість реалізації яких забезпечується належним правовим механізмом захисту суб'єктивних цивільних прав» [3, с. 147].

Вивчення сімейних правовідносин та визначення форм захисту прав учасників сімейних відносин було предметом наукових досліджень як радянських вчених, наприклад Є.М. Ворожейкіна та А.П. Сергеева, так і сучасних науковців: В.О. Кожевникової, Л.В. Красицької, О.В. Михальнюк, Т.М. Ковальчук, Є.О. Харитонова тощо.

Є.М. Ворожейкін зазначає, що сімейні правовідносини поділяються на: шлюбні; правовідносини між батьками і дітьми (батьківські правовідносини); правовідносини з приводу виховання і матеріального утримання; правовідносини з виховання [4, с. 13].

Тобто ці правовідносини стосуються немайнових прав сім'ї.

Особисті немайнові відносини у сім'ї знаходять свій прояв у духовних зв'язках, що ґрунтуються на почуттях любові й поваги, на подружній вірності, моральній підтримці членів сім'ї та їх турботі одне про одного. Проте значна частина особистих немайнових відносин не підвладна впливу закону. Зокрема, залишаються за межами правового регулювання такі явища, як любов, дружба, повага, подружнє вірність тощо. У цій сфері право лише визначає зовнішні межі початку та закінчення особистих немайнових відносин: умови вступу у шлюб, припинення шлюбу, визнання шлюбу недійсним, установлення батьківства, позбавлення батьківських прав тощо. Крім того, право встановлює деякі загальні імперативні заборони, загальні межі, в яких здійснюються особисті сімейні відносини, власне зміст яких перебуває поза межами правового регулювання [5, с. 255]. Наприклад, закон надає батькам право обирати форми та методи виховання дитини, забороняючи використовувати такі, що суперечать закону та моральним засадам суспільства (ч. 3 ст. 151 СК України).

Статтею 8 Сімейного Кодексу України передбачено, що якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками, іншими членами сім'ї чи родичами не врегульовані Сімейним кодексом, вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин. Зокрема в силу ч. 1 ст. 15 Цивільного кодексу України кожна особа має право на захист своїх цивільних прав у разі його порушення, не визначення або оспорювання. Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення [6, с. 72–73]. Відповідно до ст. 141 СК мати та батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Діти також мають рівні права та обов'язки щодо батьків, незалежно від того, чи перебували їхні батьки у шлюбі між собою (ст. 142 СК).

Загалом батьки мають такі особисті немайнові права та обов'язки:

1) мати, батько дитини, які перебувають у шлюбі чи не перебувають у ньому, зобов'язані забрати дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я. Однак дитина може

бути залишена батьками у пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я, якщо вона має істотні вади фізичного і (або) психічного розвитку, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення. Якщо батьки не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я, забрати дитину мають право її баба, дід, інші родичі з дозволу органу опіки та піклування;

2) батьки зобов'язані невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження дитини, зареєструвати народження дитини в державному органі реєстрації актів цивільного стану;

3) батьки визначають прізвище, ім'я та по батькові дитини. При цьому прізвище дитини визначається за прізвищем батьків, ім'я дитини визначається за їх згодою, а по батькові – за іменем батька. Спір між батьками щодо прізвища чи імені дитини може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. У разі зміни прізвища обома батьками змінюється прізвище дитини, яка не досягла семи років. Якщо дитина досягла семи років, прізвище змінюється за її згодою;

4) батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини, піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя;

5) батьки зобов'язані поважати дитину. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини;

6) батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини. Вони мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства;

7) мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування, зокрема якщо хтось із них перебуває у надзвичайній ситуації (лікарні, місці затримання та позбавлення волі тощо);

8) батьки мають право на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина. Батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень. Батьки мають право звернутися за захистом прав та інтересів дітей і тоді, коли відповідно до закону вони самі мають право звернутися за таким захистом;

9) батьки мають право на визначення місця проживання дитини. При цьому місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків, а місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається також за згодою самої дитини. Батьки також мають переважне право перед іншими особами на те, щоб малолітня дитина проживала з ними. Вони навіть мають право вимагати відібрання малолітньої дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду;

10) дитина, повнолітні дочка, син зобов'язані піклуватися про батьків, проявляти про них турботу та надавати їм допомогу. Якщо повнолітні дочка, син не піклуються про своїх непрацездатних, немічних батьків, з них можуть бути за рішенням суду стягнуті кошти на покриття витрат, пов'язаних із наданням такого піклування;

11) мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду із заявою про надання їм права на побачення з дитиною. Суд може дозволити разові, періодичні побачення з дитиною, якщо це не завдасть шкоди її життю, здоров'ю та моральному вихованню, за умови присутності іншої особи [7, с. 225–226].

Захист сімейних прав розглядається як застосування юрисдикційними органами або самою уповноваженою особою заходів, передбачених законом чи договором, спрямованих на припинення правопорушення, відновлення порушеного сімейного права чи інтересу, усунення реальної загрози їх порушення та вплив на правопорушника [8, с. 364].

Кожна особа має право на захист своїх немайнових прав та законних інтересів у юрисдикційній та неюрисдикційній формах. А.П. Сергеев вважає, що під юрисдикційною формою ми розуміємо захист у судовому порядку (загальний порядок) та в адміністративному порядку (спеціальний захист). До органів які здійснюють такий захист вчені відносять суд, прокурора, органи опіки та піклування. Саме ця форма захисту є найпоширенішою. Наприклад спори щодо імені або прізвища дитини, спори про поновлення батьківських прав і т.д.

Неюрисдикційною формою є самостійні дії громадян щодо захисту цивільних прав та законних інтересів, без звернення за допомогою до державних чи інших компетентних органів, тобто самозахист немайнових прав. Спосіб самозахисту немайнових прав розглядається як дія чи система дій, що спрямовані на захист прав. Заходи, спрямовані на самозахист, мають відповідати загальним критеріям правомірності, а саме: 1) не повинні бути заборонені законом та суперечити моральним засадам суспільства; 2) повинні відповідати: змісту права (інтересу), яке порушено чи щодо якого існує реальна загроза порушення; характеру дій, якими воно порушено чи якими створена реальна загроза порушення; наслідкам порушення, які наступили або реально могли наступити [9, с. 337–339].

Прикладом може бути ситуація, коли подружжя, а також жінка та чоловік, шлюб між якими припинено, у разі народження дитини до спливу десяти місяців після припинення їхнього шлюбу, мають право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану спільну заяву про невизнання чоловіка (колишнього чоловіка) батьком дитини [10, с. 90]. Така вимога може бути задоволена лише у разі подання іншою особою та матір'ю дитини заяви про визнання батьківства. Якщо дитина народилася до спливу десяти місяців від дня припинення шлюбу внаслідок смерті чоловіка, походження дитини від батька може бути визначене за спільною заявою матері та чоловіка, який вважає себе батьком. Слід вважати, що такі дії є способами самозахисту сімейних прав та інтересів, оскільки вчиняються

самостійно учасниками сімейних правовідносин, і хоча вони звертаються до компетентного державного органу, проте таке звернення не є зверненням за допомогою у захисті сімейних прав, компетентний державний орган у межах своїх повноважень визначить походження дитини саме за такими заявами [11, с. 48].

В останні роки все більшої популярності набуває такий ефективний інструмент вирішення різноманітних конфліктів (спорів) як медіація.

Сімейна медіація – це гнучкий механізм вирішення різноманітних сімейних конфліктів, який можна адаптувати під унікальну ситуацію кожної сім'ї. Сімейні конфлікти є одним з найпоширеніших видів конфліктів, що мають низку особливостей:

- особливий предмет – міжособистісні стосунки (кохання, любов, кровна спорідненість), правові та моральні обов'язки, зумовлені реалізацією функцій сім'ї: репродуктивної, виховної, господарсько-економічної, рекреаційної (взаємодопомога, турбота про здоров'я, організація дозвілля і відпочинку), комунікативної та регулятивної;

- сильні душевні переживання та страждання їх учасників. Емоційність заважає людям зосередитися і прийняти обмірковане рішення щодо перспектив подальшого життя;

- швидкість протікання кожного з етапів конфлікту;

- багатосторонність через залучення до конфлікту, крім основних його учасників (подружжя, батьки та дитина, брати та сестри), інших членів сім'ї;

- своєрідні форми протидії (докори, образи, сварка, сімейний скандал, порушення спілкування тощо);

- різноманітні способи завершення (примирення, досягнення згоди, налагодження відносин на основі взаємних поступок, розлучення).

Вона може бути використана у таких категоріях спорів як:

- спори щодо визначення та виконання аліментних зобов'язань подружжя, батьків та дітей, в тому числі визначення розміру чи перерахунку аліментів;

- спори з приводу розірвання шлюбу;

- спори щодо утримання подружжя та інші майнові відносини подружжя, батьків та дітей, інших членів сім'ї;

- спори щодо визначення місця проживання дитини та/ або участі кожного з батьків в утриманні та вихованні дитини;

- спори щодо поділу майна подружжя, колишнього подружжя, осіб, які перебували у фактичних шлюбних відносинах;

- спори щодо організації контакту з дітьми баби, діда або інших родичів дитини;

- спори щодо встановлення батьківства;

- спори між батьками та дітьми, які не можуть бути вирішені у судовому порядку. Зокрема такими є так звані конфлікти поколінь, коли стикаються різні системи цінностей старшого та молодшого покоління сім'ї. Попри те, що вони розгортаються між близькими людьми, зв'язок між якими є природним, вони здатні призвести до повного розриву відносин між членами однієї сім'ї [12, с. 330].

Висновки. Захист немайнових прав батьків – це застосування юрисдикційними органами, посадовими особами, спрямованих на припинення правопорушення, відновлення порушеного сімейного права чи інтересу, усунення реальної загрози такого порушення та вплив на правопорушника з метою недопущення такого порушення в майбутньому. Захист особистих немайнових прав батьків, являє собою складний процес взаємодії різних елементів, пов'язаних між собою. До основних елементів механізму захисту особистих немайнових прав батьків належать норми права, юридичні факти, охоронні правовідносини, акти реалізації права на за-

хист, організаційно-правові форми захисту, способи захисту прав батьків і дітей.

Щодо захисту особистих немайнових прав та законних інтересів учасників сімейних правовідносин, та судові рішення вирішують юридичну ситуацію, але не завжди припиняють особистісний конфлікт. У таких випадках в медіації основна увага концентрується на виробленні взаємно прийнятних способів виконання рішення суду без подальшої ескалації напруженості в особистих відносинах. Сімейна медіація дозволяє врахувати високу емоційність сімейних конфліктів і тому є дуже ефективною в різних заплутаних життєвих ситуаціях.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / Е.М. Багач та ін. Київ : Ліга, 2010. 577 с. URL: <https://legalexpert.in.ua/komkodeks/sku/87-sku/3193-1.html> (дата звернення: 12.01.2020).
3. Цивільне право України. Загальна частина : [підручник] / за ред.: О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданника. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 976 с.
4. Ворожейкин Е.М. Правовые основы брака и семьи. Москва : Юрид. лит., 1969. 156 с.
5. Кожевнікова В. О. Проблематика обмежень особистих немайнових прав фізичних осіб у сімейному праві України. *Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті С.В. Васильковського* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 травня 2013 р. Одеса : Астропринт, 2013. С. 254–258.
6. Ковальчук Т.М. Становлення та розвиток законодавства України про особисті немайнові права батьків. *Підприємство, господарство і право*. 2011. № 12. С. 72–75.
7. Сімейне право України: Підручник / за ред. С.О. Харитоновна, Н.Ю. Голубевої. Київ : Істина, 2010. 320 с.
8. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2014. 628 с.
9. Гражданское право / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. Москва : Проспект, 2003. Т 1. 773 с.
10. Михальнюк О.В. Договірне регулювання особистих немайнових відносин у сімейній сфері. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 1. С. 86–92.
11. Ковальски М. Уважение личной и семейной жизни на основании ст. 8 Европейской конвенции прав человека – основные проблемы. Варшава : Хельсинкский Фонд по Правам Человека, 2007. 68 с.
12. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.]; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, art. 141.
2. Bahach, E.M. et al. (2010). *Simeinyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar* [Family Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary]. Kyiv: Liha. Available at: <https://legalexpert.in.ua/komkodeks/sku/87-sku/3193-1.html> (accessed January 12, 2020).
3. Dzera, O.V., Kuznietsova, N.S., & Maidanyk, R.A. (ed.) (2010). *Tsyvilne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna* [Civil Law of Ukraine : Common part]. Kyiv: Yurinkom Inter. (in Ukrainian)
4. Vorozhejkin, E.M. (1969). *Pravovye osnovy braka i semi* [Legal basis of marriage and family]. Moscow: Yurid. lit. (in Russian)
5. Kozhevnykova, V.O. (2013). Problematyka obmezhen osobystykh nemainovykh prav fizychnykh osib u simeinomu pravi Ukrainy [Problems of restrictions of personal non-property rights of individuals in family law of Ukraine]. *Proceedings of the Treti yurydychni dysputy z aktualnykh problem pryvatnoho prava, prysviacheni pam'ati Ye.V. Vaskovskoho*: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsia (Ukraine, Odesa, May 17, 2013) (ed. Kanzafarova I.S.). Odesa: Astroprynt, pp. 254–258.
6. Kovalchuk, T.M. (2011). Stanovlennia ta rozvytok zakonodavstva Ukrainy pro osobysti nemainovi prava batkiv [Formation and development of legislation of Ukraine on parents personal non-property rights]. *Entrepreneurship, Management and Law*, no. 12, pp. 72–75.
7. Kharytonov, Ye.O., & Holubieva, N.Yu. (eds.) (2010). *Simeine pravo Ukrainy* [Family Law of Ukraine]. Kyiv: Istyna. (in Ukrainian)
8. Krasyska, L.V. (2014). *Problemy zdiisnennia ta zakhystu osobystykh ta mainovykh prav batkiv i ditei : monohrafiia* [Problems of implementation and protection of the personal and property rights of parents and children: monograph]. Kyiv: Lira-K. (in Ukrainian)
9. Serheev, A.P., & Tolstoi, Yu.K. (eds.) (2003). *Hrazhdanskoe pravo* [Civil Law]. Moscow: Prospekt, vol. 1. (in Russian)
10. Mykhalniuk, O.V. (2014). *Dohovirne rehuliuwanna osobystykh nemainovykh vidnosyn u simeinii sferi* [Contractual regulation of personal non-property relations in the family sphere]. *Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, no. 1, pp. 86–92. (in Ukrainian)
11. Kovalski, M. (2007). *Uvazhenie lichnoj i semejnoi zhizni na osnovanii st. 8 Evropejskoj konvencii prav cheloveka – osnovnye problemy* [Respect for privacy and family life on the basis of Art. 8 of the European Convention on Human Rights – Main Issues]. Warsaw: Helsinki Foundation for Human Rights. (in Russian)
12. Bilyk, T., Havryliuk, R., Horodyskyi I. et al. (2019). *Mediatsiia u profesiinii diialnosti yurysta : pidruchnyk* [Mediation in the professional activity of a lawyer]. (eds. Krestovska N., Romanadze L.). Odesa: Ekolohiia. (in Ukrainian)